

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "YAXSHILIK VA YOMONLIK" KONSEPTUAL MAYDONINING SATHLARARO QIYOSIY TAHLILI

O.A.Qo'chqarova¹

1. Andijon davlat universiteti dotsenti

Mas'ul muallif: Qo'chqarova
Ozoda Abloqulovna, Andijon davlat
universiteti dotsenti.

Accepted: 11 Avgust 2026
Published: 11 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Qo'chqarova, O. A.
INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA
"YAXSHILIK VA YOMONLIK"
KONSEPTUAL MAYDONINING
SATHLARARO QIYOSIY TAHLILI /
O. A. Qo'chqarova // Buxoro
xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 7, №
2. — B. 107–109.

Annotatsiya. Maqolada "yaxshilik va yomonlik" (ingl. good and evil) konseptual maydoni ingliz va o'zbek tillarida olti til sathi - fonetik-fonosemantik, leksik-semantik, so'z yasash, morfologik, sintaktik va frazeologik - kesimida qiyosiy o'rganiladi. Tadqiqot manbai sifatida ingliz (Ch. Dickens, J. Milton, O. Uayld, J.R.R. Tolkin, N. Hourthorn) va o'zbek (A. Qodiriy, To'g'ay Murod) badiiy asarlari xizmat qildi. Tahlil natijasida konseptning har ikki tilda barcha sathlarda faol voqelanishi, biroq ifoda vositalarining tipologik jihatdan (fektiv-analitik ↔ agglutinatív) keskin farqlanishi aniqlandi. Ingliz tilida suppletív darajalanish va fonestemalar, o'zbek tilida esa -lik affiksli so'z yasash uyasi hamda somatik frazeologiya etakchilik qiladi.

Kalit so'zlar: konsept, konseptual maydon, lingvokulturologiya, aksiologik asimmetriya, fonestema, suppletivizm, so'z yasash uyasi, somatik frazeologiya, rang ramzi, qiyosiy-tipologik tahlil.

МЕЖУРОВНЕВЫЙ СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ «ДОБРО И ЗЛО» В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В статье концептуальное поле «добро и зло» рассматривается в английском и узбекском языках на шести языковых уровнях - фонетико-фоносемантическом, лексико-семантическом, словообразовательном, морфологическом, синтаксическом и фразеологическом. Анализ показал, что концепт активно реализуется на всех уровнях в обоих языках, однако средства выражения типологически различаются.

Ключевые слова: концепт, концептуальное поле, лингвокультурология, аксиологическая асимметрия, фонестема, супплетивизм, соматическая фразеология.

AN INTERLEVEL COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTUAL FIELD OF "GOOD AND EVIL" IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Abstract. The article presents a comparative cross-level analysis of the conceptual field "good and evil" in English and Uzbek across six linguistic levels: phonetic-phonosemantic, lexical-semantic, derivational, morphological, syntactic and phraseological. The empirical material is drawn from English (Dickens, Milton, Wilde, Tolkien, Hawthorne) and Uzbek (Qodiriy, To'g'ay Murod) literary texts. The analysis shows that the concept is actively verbalised at all levels in both languages, yet the means of expression differ typologically: English relies on suppletive gradation and phonesthemes, whereas Uzbek favours the -lik derivational nest and somatic phraseology.

Keywords: concept, conceptual field, cultural linguistics, axiological asymmetry, phonestheme, suppletivism, derivational nest, somatic phraseology, colour symbolism, comparative-typological analysis.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikning antroposentrik paradigmasida konsept tushunchasi til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in sifatida markaziy o'rin egallaydi. V.A. Maslovaning ta'kidlashicha, konsept madaniyatning bazaviy birligi bo'lib, u inson ongida olamning lisoniy manzarasi ko'rinishida muhrlanadi [6, b. 47]. "Yaxshilik va yomonlik" (ingl. good and evil) konsepti esa insoniyatning eng qadimiy axloqiy-aksiologik universalialaridan biri sanaladi. Yu.S. Stepanovning fikricha, madaniyatning tayanch konseptlari soni kam bo'lsa-da, jamiyatning butun ma'naviy hayoti aynan shu konstantalar atrofida quriladi [8, b. 76].

Mavzuning dolzarbligi bir necha omil bilan belgilanadi. Birinchidan, qiyosiy-tipologik tilshunoslikda turli tizimli tillar (ingliz - fektiv-analitik, o'zbek - agglutinatív) materialida aksiologik konseptlarni o'rganish til universalialari va milliy o'ziga xosliklarni ajratishga imkon beradi. Ikkinchidan, mavjud tadqiqotlarning aksariyati konseptni faqat bitta sath, asosan leksik-semantik yoki frazeologik sath doirasida tahlil qiladi; konseptual maydonning barcha til sathlari kesimidagi yaxlit, sistematik qiyosiy tavsifi esa hozircha kam ishlangan. Aynan shu jihat tadqiqotning ilmiy yangiligini tashkil etadi.

Konseptning ichki tuzilishini modellashirishda biz Voronej kognitiv maktabining "yadro-periferiya" maydon modeliga tayanamiz [7]. V.I. Karasik madaniy konseptda

tushunchaviy, obrazli va qadriyatli (aksiologik) komponentlarni ajratadi va qadriyatli komponentni belgilovchi deb hisoblaydi [5, b. 129]; "yaxshilik va yomonlik" sof baholovchi konsept bo'lgani uchun ushbu model unga to'liq mos keladi. Lingvokonseptologiyani metodologik asoslari S.G. Vorkachev ishlarida bayon etilgan [3].

Tadqiqotning maqsadi - "yaxshilik va yomonlik" konseptual maydonining ingliz va o'zbek tillaridagi ifoda vositalarini olti til sathi kesimida qiyosiy tahlil qilish va ular o'rtasidagi tipologik o'xshashlik hamda tafovutlarni aniqlashdir. Shu maqsaddan kelib chiqib, har bir sathda ikki tildagi til birliklarini badiiy matn misollari asosida qiyoslash, konseptual maydonning yadro va periferiya tuzilishini ochish hamda aksiologik asimmetriya hodisasini tekshirish vazifalari belgilandi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotning empirik manbasini ingliz va o'zbek badiiy adabiyotining klassik namunalari tashkil etdi. Ingliz tili bo'yicha Ch. Dikkensning "Milod qo'shig'i", J. Miltonning "Yo'qotilgan jannat", O. Uayldning "Dorian Greyning portreti", J.R.R. Tolkinning "Uzuk birodarligi" va N. Hourthorning "Timsol harf" asarlari; o'zbek tili bo'yicha A. Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari hamda To'g'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asari tanlandi. Mazkur asarlar "yaxshilik va yomonlik" mavzusining badiiy talqiniga boy bo'lgani uchun konseptning lisoniy voqelanishini har tomonlama kuzatishga imkon beradi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: konseptual tahlil (konsept yadrosi va periferiyasini aniqlash uchun), qiyosiy-tipologik metod (ikki til materialini sathlararo solishtirish uchun), komponent tahlil (leksik birliklar semasini ajratish uchun), kontekstual tahlil (badiiy matndagi ma'no nozikliklarini aniqlash uchun) hamda tavsifiy metod. Misollar uzluksiz tanlash usuli bilan to'plandi. Tahlil birligi sifatida konseptni ifodalovchi til birliklari (tovush birikmalari, leksemalar, so'z yasash uyalar, grammatik shakllar, sintaktik qurilmalar va frazeologizmlar) olindi.

Natijalar. Tahlil natijalari konseptual maydonning olti til sathidagi voqelanishini quyidagicha tavsiflashga imkon berdi.

1. Fonetik-fonosemantik sath. Bu sathda tovush bilan ma'no o'rtasidagi motivlashgan bog'liqlik kuzatiladi. Nazariy asos S.V. Voroninning fonosemantika konsepsiyasiga tayanadi [4, b. 21]. Ingliz tilida bu hodisa fonestema orqali namoyon bo'ladi - atama J.R. Firth tomonidan 1930-yilda kiritilgan [12]. Dikkens romanida ziqna Skruj obrazi gr-/s- fonestemali sifatlar zichligi bilan chiziladi: "squeezing, wrenching, grasping, scraping, clutching, covetous, old sinner" [17] - bu yerda gr-/cl- klasterlari ochko'zlik-yovuzlikning tovush obrazini hosil qiladi. gl- fonestemasi esa ezgulik-nur bilan bog'lanadi: Miltonda "to set himself in glory" [18]. O'zbek tilida bu vazifani taqlidiy so'zlar va reduplikatsiya bajaradi [13, b. 14]: "сув эгатлар оша шилдир-шилдир тошди" [24] (ijobiy, uyg'un manzara); aksincha "ёмон-ёмон сув урди" [24] takrori salbiy bahoni kuchaytiradi.

2. Leksik-semantik sath. Maydonning markaziy qatlami. Ingliz tilida yadroni good, virtue, kindness, mercy va evil, wickedness, vice, sin leksemalari tashkil etadi. Uayldda konsept bevosita nominatsiyalanadi: "There is no such thing as a good influence... All influence is immoral" [19]. Dikkensda ezgulikning boy sinonimik qatori beriladi: "charity, mercy, forbearance, and benevolence" [17]. Miltonda good va evil antonimik juftligi xiazm shaklida qarshilantiriladi: "Out of our evil seek to bring forth good" [18]. O'zbek tilida yadro - yaxshilik, mehr, savob, marhamat va yomonlik, zulm, g'araz, gunoh. Qodiriyda: "яхшилиқдан бошқани соғинмай келасиз" [22]; ezgulik sinonimik qatori esa "меҳрибон, ҳолимизининг раҳмини еб саховатлик" [22] ko'rinishida namoyon bo'ladi. O'zbek maydonining o'ziga xosligi - insof, savob kabi diniy-axloqiy leksemalarning markaziyliigi: "инсоф қилинглр, ахир" [24].

3. So'z yasash (derivatsion) sath. Bu sathda maydon so'z yasash uyasi shaklida kengayadi [10, b. 36]. Ingliz tilida affiksatsiya etakchilik qiladi: hideous > hideousness, degrade > degradation (Uayld: "the hideousness of sin" [19]), wicked > wickedness (Tolkin: "it amused his wickedness" [20]). O'zbek tilida esa universal -lik affiksi butun uyani bir o'zakdan hosil qiladi [14, b. 21]: yaxshi → yaxshilik, yaxshilamoq, yaxshilannoq ("яхшилиқдан бошқани" [22]); yomon → yomonlik ("ёмонликка буюриб турувчи нафс" [23]); mehribon → mehribonchilik ("меҳрибончилик сабабига" [23]). Bundan tashqari, o'zbek tili fors-tojik (-kor, -gar; be-, no-) va arab qatlamlaridan o'zlashgan morfemalar bilan boyiydi.

4. Morfologik sath. Eng yorqin tipologik tafovut shu sathda kuzatiladi. Ingliz tilida good va bad sifatlarining daraja shakllari suppletiv, ya'ni turli o'zaklardan yasaladi: good - better - best, bad - worse - worst [16]. Miltonda: "Better to reign in Hell than serve in Heaven" [18]; "in worst extremes" [18]. O'zbek tilida esa daraja muntazam, affiksial-analitik usulda yasaladi va suppletivizm kuzatilmaydi: yaxshi > yaxshiroq ("дунёдан тоқ ўткан яхшироқ" [22]), eng yaxshi ("Энг яхшиси дарбозасидан кириш" [22]). Ezgulik harakati o'zbek tilida ko'pincha "ot + yordamchi fe'l" modelida ifodalanadi: insof qilmoq ("инсоф қилинглр" [24]).

5. Sintaktik sath. Konsept antiteza, ritorik so'roq va parallelizm orqali voqelanadi [1, b. 181]. Dikkensda ritorik so'roq takrori: "What right have you to be merry? What reason have you to be merry?" [17]; Tolkinda zidlov orqali falsafiy mulohaza: "For nothing is evil in the beginning. Even Sauron was not so" [20]. O'zbek tilida ritorik so'roq: "Менга қандоғ ёмонлик соғиндингиз-ки?" [22]; "oq-qora" zid jufti orqali axloqiy antiteza: "Оқ билан қорани ажратолмаган фуқаро" [22].

6. Frazeologik sath. Maydonning eng madaniy-markirovkalangan qatlami [9, b. 233]. O'zbek frazeologiyasining asosiy manbasi Sh. Rahmatullayev lug'ati hisoblanadi [15]. Ingliz tilida heart/hand komponentli va black/white rang ramzli birliklar faol: "evil-looking, black-shadowed" [19]; "the black flower of civilized society" [21]; "Mordor draws all wicked things" [20]. O'zbek tilida somatik iboralar va "oq/qora" rang ramzi markaziy: oq ko'ngil ("оқ кўнгилли содда бир киши" [23]), qo'li ochiq ("қўли очиклиғи" [23]), nazari to'q ("Назари тўқ одамлар" [24]) hamda juft so'z mehr-muhabbat ("меҳр-муҳаббат билан қаранг" [24]).

Muhokama. Olib borilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, "yaxshilik va yomonlik" konsepti har ikki tilda til

tizimining barcha sathlarida - tovush darajasidan tortib frazeologik darajagacha - izchil voqelanadi. Bu hol konseptning bazaviy, konstanta tabiatini tasdiqlaydi va Stepanov hamda Karasikning nazariy qoidalariga to'la mos keladi. Biroq voqelanish vositalari ikki tilning tipologik tabiati bilan belgilanadi.

Ingliz tili (fektiv-analitik tip) konseptni asosan ichki, tarixiy-fektiv vositalar bilan ifodalaydi: so'z boshi fonestemalari (gl-, gr-, sl-), affiksial derivatsiya hamda suppletiv darajalanish (good-better-best). Suppletivizm aynan yuqori chastotali, madaniy jihatdan markaziy bo'lgan good va bad leksemalarida saqlanib qolgani diqqatga sazovor: bu konseptning eng qadimiy va eng faol ekanligini grammatik darajada ham tasdiqlaydi. O'zbek tili (agglutinatip tip) esa konseptni tashqi, muntazam vositalar bilan - reduplikatsiya va juft so'zlar, universal -lik affiksli so'z yasash uyasi, -roq/eng daraja shakllari hamda boy somatik frazeologiya orqali ifodalaydi. Shu tariqa, bitta universal kognitiv mazmun ikki xil tipologik "qolip"da voqelanadi.

Ikkala tilda ham aksiologik asimmetriya kuzatiladi: yovuzlik poli ko'pincha leksik jihatdan batafsilroq taqsimlangan va kuchliroq markirovka qilingan, bu N.D. Arutyunova va E.M. Volf aniqlagan umumiy qonuniyatga mos keladi [2, b. 20]. Shuningdek, rang ramzi (oq/qora - white/black) har ikki tilda axloqiy baholashning universal mexanizmi sifatida amal qiladi. Ayni paytda milliy o'ziga xoslik ham yaqqol namoyon bo'ladi: o'zbek tilida maydon islomiy-axloqiy qatlam (savob, gunoh, insof, marhamat) va turkiy juft so'zlar bilan, ingliz tilida esa dunyoviy-falsafiy tushunchalar (virtue, benevolence) bilan boyitilgan. E'tiborli jihat shundaki, o'zbek madaniyatida qora rang ayrim hollarda ijobiy ma'no ham kasb etadi (qora yer - unumdor tuproq), bu esa konseptual maydon chegaralarining harakatchanligini ko'rsatadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, fonetik-fonosemantik sathdagi tovush-ma'no mosliklari interpretatsion xususiyatga ega bo'lib, qat'iy qoida emas, balki statistik tendensiya darajasida amal qiladi. Shu sababli ushbu sath natijalari ehtiyoqkorlik bilan talqin qilinishi kerak.

Xulosa. O'tkazilgan qiyosiy tahlil quyidagi xulosalarga olib keladi. "Yaxshilik va yomonlik" konseptual maydoni ingliz va o'zbek tillarida til tizimining barcha olti sathida faol voqelanadi, bu uning universal va bazaviy tabiatini tasdiqlaydi. Konseptning lisoniy ifodasi har bir tilning tipologik tuzilishi bilan belgilanadi: ingliz tilida suppletiv darajalanish va fonestemalar, o'zbek tilida esa -lik affiksli so'z yasash uyasi va somatik frazeologiya etakchilik qiladi. Har ikki tilda konsept binar oppozitsiya, aksiologik asimmetriya va rang ramzi asosida strukturalashgan bo'lib, bu universal kognitiv mexanizmni aks ettiradi. Ayni vaqtda milliy-madaniy o'ziga xoslik konseptning aksiologik mazmunini har bir lingvomadaniyatga moslab boyitadi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya va tarjima nazariyasida, shuningdek oliy ta'lim amaliyotida qo'llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
- [2] Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – Москва : Наука, 1985. – 228 с.
- [3] Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
- [4] Воронин С. В. Основы фоносемантики / С. В. Воронин. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1982. – 244 с.
- [5] Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
- [6] Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – Москва : Академия, 2001. – 208 с.
- [7] Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Москва : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
- [8] Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – Москва : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
- [9] Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – Москва : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
- [10] Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов. – Москва: Русский язык, 1985.
- [11] Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes / J. Trier. – Heidelberg : Carl Winter, 1931. – 347 S.
- [12] Firth J. R. Speech / J. R. Firth. – London : Benn's Sixpenny Library, 1930. – 80 p.
- [13] Qo'ng'urov R. O'zbek tilida tasviriy so'zlar / R. Qo'ng'urov. – Toshkent : Fan, 1966.
- [14] Hojiyev A. O'zbek tili so'z yasalishi tizimi / A. Hojiyev. – Toshkent : O'qituvchi, 2007.
- [15] Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati / Sh. Rahmatullayev. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – 408 b.
- [16] Online Etymology Dictionary [Elektron manba]. – URL: <https://www.etymonline.com/word/good> (murojaat sanasi: 22.06.2026).
- [17] Dickens Ch. A Christmas Carol / Ch. Dickens. – London : Chapman & Hall, 1843.
- [18] Milton J. Paradise Lost / J. Milton. – London, 1667.
- [19] Qodiriy A. O'tkan kunlar / A. Qodiriy. – Toshkent, (elektron nashr).
- [20] Qodiriy A. Mehrobdan chayon / A. Qodiriy. – Toshkent, (elektron nashr).